

АВТОКРАТІЯ VS ДЕМОКРАТІЯ НА ТЛІ КОРОНАВІРУСНОЇ КРИЗИ

AUTOCRACY VS DEMOCRACY IN THE MIDST OF THE CORONAVIRUS CRISIS

Лавринович О.А.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та педагогіки
Національного транспортного університету*

Затяжний характер коронавірусної кризи і комплекс зумовлених нею проблем стали викликом для урядів демократичних країн у реагуванні з дотриманням демократичних стандартів і норм. Попри те, що багато демократій довели свою стійкість, кінцевий результат впливу коронавірусної кризи на демократію ймовірно матиме чималі непередбачувані наслідки, якщо заходи, впроваджені для попередження вірусу не скасуються, а під тиском політичної кон'юнктури уряди використають їх для реалізації власних намірів. У статті аналізується розбалансування демократичних та авторитарних процесів у контексті коронавірусної кризи; окреслюється специфіка проявів сучасного процесу автократизації. Порівнюються результати досліджень міжнародних дослідницьких агенцій та міжурядових організацій, зокрема Economist Intelligence Unit, Freedom House, V-Dem. Концептуально унаочнюються граничні позиції держав у реагуванні на небезпеку, яка пов'язана з коронавірусною інфекцією. Визначаються відмінні риси нинішнього процесу автократизації: поступовість, послідовність, латентність та гнучкість. Вирізняються актуальні підстави процесу автократизації: кумівський капіталізм, різновид капіталістичної економіки, у якому замість принципу особистої ефективності використовується принцип ефективності клану; демократичний регрес, до проявів якого зараховують дискредитацію інституту виборів; утиски ліберальних прав на свободу слова, ЗМІ, послаблення верховенства права, незалежності судової влади тощо; етнонаціоналізм, в його радикальних формах, зокрема шовінізм, ксенофобія, расизм, які спричиняють розпалювання міжнаціональної ворожнечі, етнічної дискримінації тощо; культурний консерватизм у значенні консервативної позиції в культурних війнах; політичний мачизм, як образ сильного і рішучого лідера, який вирішує найскладніші проблеми, але при цьому зберігає присутність духу, надійний, на якого можна поклатися. Зазначені політичні орієнтації та ідеологічні настанови породжують у суспільстві відчуття несправедливості, правового нігілізму, особливо у групах меншин, що становить реальну загрозу демократичному процесу.

Ключові слова: демократія, автократія, коронавірусна криза, автократизація, ліберальна демократія.

The protracted nature of the coronavirus crisis due to the constant emergence of new strains and the complex of problems caused by it has become a challenge for governments of democratic countries in responding to democratic standards and norms. Although there is evidence that the current impact of the pandemic on democracy has been negligible, its final result could have significant and unintended consequences if measures taken to prevent the virus are not repealed and used by governments to pursue their own policies intentions. The article analyzes the imbalance of democratic and authoritarian processes within the context of the coronavirus crisis; the specifics of the manifestations of modern autocracies are outlined. The results of research by international research agencies and intergovernmental organizations, including the Economist Intelligence Unit, Freedom House, V-Dem, are compared. Conceptually, the limit positions in responding to the dangers associated with coronavirus infection are illustrated. Distinctive features of the current process of autocratization are identified: gradualness, consistency, latency and flexibility, which determine a wide range of varieties. There are similar political orientations and ideological preferences for different types of autocracies: godfather capitalism, in which the relationship between the political class and the business class dominates in policy-making, and the state is corruptly used to support supporters of the ruling clique; democratic regress, which includes discrediting the institution of elections; oppression of liberal rights to freedom of speech, media, weakening the rule of law, independence of the judiciary, etc.; ethnonationalism, in its radical forms, including chauvinism, xenophobia, racism, which cause incitement to ethnic hatred, ethnic discrimination, etc.; cultural conservatism, in the sense of a conservative position in cultural wars; political machismo, as the image of a strong and determined leader who solves the most difficult problems, but maintains the presence of a reliable spirit that can be relied on. Mentioned political orientations and ideological spirits will give rise to the suspense of injustice, legal nihilism, especially among minority groups, which will become a real threat to the democratic process.

Key words: democracy, autocracy, coronavirus crisis, autocratization, liberal democracy.

Постановка проблеми. На тлі пандемії COVID-19 глобальне відродження авторитаризму стало викликом ліберальним демократіям і світовому ліберальному порядку. Для боротьби з коронавірусною інфекцією уряди країн були змушені вдаватися до надзвичайних заходів. Ідеться про соціальну ізоляцію, соціальну дистанцію, припинення роботи низки підприємств, обмеження пересування, запровадження надзвичайного стану

й ухвалення відповідних законів тощо. Хоча багато демократій довели свою стійкість, стрімко адаптуючи інститути та моделі управління до нових умов, спричинених пандемією коронавірусу, фіксуються випадки, коли такі вимушені дії затягуються й стають нормою, інструментом управління. Особливо це стосується держав зі слабкими та нестійкими демократичними інститутами, які нещодавно стали на шлях демократичних пере-

творень. Як слушно зауважив Майкл Абрамовіц, президент Freedom House «Те, що розпочалося як світова криза у сфері охорони здоров'я, стало частиною глобальної кризи демократії» [12].

Необхідність пояснення причин зміщення міжнародного балансу у бік авторитаризму і наслідків такого політичного регресу для демократії, увиразнилися у дискусії щодо її перспектив та ефективності управління в умовах коронавірусної кризи. З одного боку лунають заяви про неповноцінність демократії, її нездатність справлятися з глобальними і всеосяжними викликами. До того ж, що ця система абсолютно не підходить для забезпечення виживання людства у цьому суворому світі, який вона створила. З іншого – висновується, що песимізм стосовно майбутнього демократії необґрунтований. Відступ від ліберальних принципів на користь авторитарних, обмежених суспільствами, в яких недостатньо розвинуті емансипаційні цінності, а тимчасові збурення не перешкоджають її поступальному розвитку. Ще інші вважають, що та ліберальна демократія у класичному розумінні, у тому вигляді, в якому ми її знали, скінчилась і нині відбувається перехід до нових, більш формальніших концепцій та практик демократії. Дехто припускає формування нового постнеоліберального світового порядку. Водночас з боку суспільства неухильно зростає розчарування в інститутах демократії та незадоволення її функціонуванням, ставляться під сумнів основні ліберально-демократичні цінності, зокрема рівні можливості. Люди, підтримуючи демократію, відчують її дефіцит.

Отже, затяжний характер коронавірусної кризи і комплекс зумовлених нею проблем стали випробуванням для урядів демократичних країн у реагуванні з дотриманням демократичних стандартів і норм. Попри те, що багато демократій довели свою стійкість, кінцевий результат впливу коронавірусної кризи на демократію ймовірно матиме чималі непередбачувані наслідки, якщо заходи, впроваджені для попередження вірусу не скасуються, а під тиском політичної кон'юнктури уряди використовують їх для реалізації власних намірів.

У зв'язку з цим актуалізується осмислення динаміки процесів демократизації та автократизації в контексті загрозливої санітарно-епідеміологічної кризи у світі, спричиненої поширенням коронавірусної хвороби COVID-19, задля з'ясування змін, які в них відбуваються під впливом раптових глобальних негативних потрясінь.

Аналіз останніх джерел і публікацій показав, що проблеми демократичного процесу, демократичного транзиту, демократичної модернізації, зміни ключових характеристик політичних режимів, процеси автократизації тощо є предметом дослідження як іноземних, так і вітчизняних учених. На особливу увагу з даних питань заслугову-

ють розробки Н. Бермео, С. Гантінгтона, Б. Геддес, Є. Головахи, Р. Даля, Д. Даймонда, В. Дергачова, Т. Карозерса, І. Кейтліца, К. Крауча, Р. Лібермана, Ю. Мацієвського, М. Михальченка, Я. Мунка, С. Наумкіної, А. Пшеворського, Ф. Рудича, А. Сіленко, А. Степана, Л. Томіні, Х. Лінца, Д. Шелеста, М. Шульги та багатьох інших.

Вагоме емпіричне опертя для наукового аналізу надають міжнародні дослідницькі агенції, міжурядові організації: Economist Intelligence Unit, Pew Research Center, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Freedom House, V-Dem, Alliance of Democracies Foundation.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій із зазначеної проблеми, потребує осмислення питання відступу демократії від існуючих нормативних правил та посилення авторитарних тенденцій на тлі затяжної коронавірусної кризи, задля з'ясування впливу даних процесів на демократичний розвиток.

Мета цієї статті – проаналізувати розбалансування демократичних та авторитарних процесів у контексті коронавірусної кризи; окреслити специфіку проявів сучасного процесу автократизації.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: уточнити поняття «автократія» і «демократія», проаналізувати динаміку демократичних та авторитарних процесів в умовах коронавірусної кризи; окреслити специфіку проявів і актуальні підстави процесу автократизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автократія і демократія – це політичні режими із різними моделями організації влади та суспільного розвитку. Автократія базується на домінуванні одноосібності у державній владі, жорсткій владній вертикалі, потужному бюрократичному апараті, відстороненні та невідконтрольності влади громадянам. Приклади автократій з історії, починаючи з монархій Стародавнього сходу, грецьких міст-держав, Римської імперії і до однопартійних, султаністських та військово-бюрократичних режимів сьогодні, демонструють різноманіття її типів. Головною відмінністю сучасних автократій є впровадження інституту виборів, а саме можливість обирати очільників виконавчої влади та представників в національному законодавчому органі на прямих чи непрямих багатопартійних виборах. Проте у закритих автократіях глави виконавчої та законодавчої влади або не обираються, або немає фактичної конкуренції на виборах, наприклад, за однопартійних режимів. Режими з виборами, які не впливають на те, хто очолює виконавчу владу (навіть у певній мірі конкурентні) також підпадають під цю категорію. В електоральних автократіях, з іншого боку, голова виконавчої влади залежить від законодав-

чого органу, який обирається на багатопартійних виборах де-юре (у парламентських системах), чи обирається безпосередньо разом з окремо обраним законодавчим органом (у президентських системах), або комбінацією обох (у напівпрезидентських системах). Але в умовах електоральної автократії ці інститути де-факто зводяться нанівець [11, с. 63].

Альтернативою автократії виступає демократія. Буквально під демократією розуміється народова влада. Таке трактування терміну «демократія» призводить до його суто символічного сприйняття. Образних уявлень про демократію є досить багато, через що виникають суперечки і конфлікти між різними політичними силами, кожна з яких має своє розуміння даної форми правління і нав'язує її своїм опонентам як усталене та узгоджене поняття. Серед різноманіття теоретично-концептуальних підходів щодо визначення сутнісних ознак демократії найбільш визнаною є концепція «поліархії» американського теоретика Роберта Даля, відповідно до якої основними критеріями демократичності є наявність контролю над владою виборами та обмеженням строку мандатів, справедливі вибори, відкритий допуск до виборчої системи, участь усього населення у виборах, свобода політичних висловлювань, свобода отримання інформації та свобода політичних асоціацій (можливість створювати будь-які об'єднання з мирною метою) [11, с. 62].

Від початку минулого століття, а це трохи більше ніж сто років, світ пережив три хвилі демократизації (С. Гантінгтон). Перші дві хвилі демократизації зачепили порівняно невелику кількість країн. За кожною з них наступав відступ і деякі країни здійснювали перехід до недемократичного напрямку розвитку. Остання хвиля демократизації розпочалася з середини 70-х років двадцятого століття і з того часу частка демократичних країн в усіх регіонах світу почала неухильно зростати [7]. Отже, демократія із винятку на початку двадцятого століття, після припинення холодної війни, наприкінці, перетворилася в глобальну норму і почала формувати поведінку навіть автократів.

Ліберальна демократія, яка сформувалася в західній цивілізації на певному етапі розвитку буржуазного суспільства, становить форму влади, що намагається забезпечити законність, свободу, права людини, економічне процвітання і представляє найбільш досконалу форму суспільного розвитку. У сучасному світі ліберальна демократія виступає і як каталізатор трансформацій політичних систем сучасних держав, і як категорія аналізу, ідеальний тип держави, і як головний маркер західної ідентичності, його квінтесенція, еталон, універсальна *verum*, модель «кінця історії», яка встановлює перевагу Заходу над іншим світом.

Проте впродовж останніх років у центрі уваги багатьох досліджень перебуває проблема уповільнення демократичного підйому, яка описується по-різному, як: занепад, регрес, ерозія, відступ, цезура, стагнація демократії. Пандемія COVID-19 значно посилила наявні проблеми та виявила прояви деградації демократії у сферах, які раніше найменше піддавалися спаду, зокрема свобода пересування, ефективність уряду, рівність соціальних груп тощо. На відміну від попередніх криз, нинішня торкнулася не лише країн із перехідними режимами та незрілих демократій, а й економічно розвинутих країн з тривалими та стійкими демократичними традиціями. У звіті Міжнародної правозахисної організації Freedom House за 2020 рік «Democracy under Siege» («Демократія під загрозою») [13] констатуються найнижчі показники глобальної свободи за весь період від початку негативної тенденції у 2006 році, зміщення на фоні пандемії міжнародного балансу в бік авторитаризму і деспотії [13, с. 1-4] (останній позитивний результат був у 2005 році). Підкреслюється, що «подальший занепад породив заяви про неповноцінність демократії» [13, с. 1], тобто ліберальні демократичні держави не здатні не лише забезпечити економічний розвиток, подолати стрімке зростання соціальної нерівності, а й із виникненням загрози здоров'ю і життю своїх громадян діють менш ефективно і продуктивно, ніж авторитарні країни. Відзначається збільшення випадків політичного зловживання силою чи владою, зокрема політичного насилля, репресій, переслідування й фізичних нападів на опозицію, маргіналізацію груп меншості, залякування, арешти, контроль за інформацією, корупція, проявів етноцентризму, ксенофобії, расизму, соціальної стигматизації, дискримінаційної поведінки. Країни, в яких спостерігається погіршення демократичних показників, перевищують кількість країн, де відбувається їхнє покращення. У 2020 році кількість країн, які рухаються в авторитарному напрямі, майже у тричі перевищила кількість країн, які рухаються у демократичному напрямі [9, с. 1, 3].

Подібні тенденції виявляє і британський дослідницький центр Economist Intelligence Unit (EIU) (аналітичний підрозділ журналу «Економіст»). За даними EIU, у 2020 році глобальний середній бал Індексу демократії впав до найнижчого рівня з моменту його впровадження у 2006 році (до 5,37 з 10 максимальних балів), за цих умов зменшення показників демократії зафіксоване майже у 70 % країн світу [6, с. 4-5]. У Східній Європі середній регіональний бал знизився до 5,36 порівняно з 5,42 у 2019 році [6, с. 33]. Таке зниження показників пояснюється як тими обставинами, що склалися внаслідок пандемії, так й історичним минулим, слабкістю інституцій, спрямованих на забезпечення верховенства закону, політичною

культурою, постійними проблемами з корупцією. Найдемократичнішим регіоном у світі є Західна Європа, де знаходяться сім із десяти країн, які мають найвищий рейтинг у Індексі демократії (Першу позицію у рейтингу займає Норвегія) [6, с. 9]. За висновками EIU, у 2020 році в усьому світі громадяни відчули саме значне обмеження індивідуальних свобод, яке здійснили уряди за всю історію у мирний час (а, можливо, навіть і за часи війни) [6, с. 6]. Але найбільшим потрясінням стала добровільна відмова мільйонів людей від основних свобод [6, с. 14]. Багато демократичних політиків були приголомшені тим, як легко було відібрати свободу у людей [6, с. 15]. Попри те, що з часом, оголотившись від струсу, який викликала нова хвороба, все більше людей не бажають відмовлятися від своїх прав, навіть якщо це запобігає поширенню коронавірусу (приміром, обмеження подорожування), страх все одно продовжує домінувати над свободою волі, що є тривожним симптомом для демократії.

На можливе прискорення «третьої хвилі» авторитаризації, через відступ від демократії в економічно розвинутих країнах, привертається увага в останньому п'ятому річному звіті Varieties of Democracy (V-Dem) під назвою «Autocratization Turns Viral» («Авторитаризація стає вірусом») [5]. За результатами дослідження V-Dem, найбільш поширеним режимом у світі є електоральна авторитарія. У електоральних та закритих авторитаріях проживає 68 % населення світу. Ліберальні демократії скоротилися за останнє десятиліття з 41 країни до 32, з часткою населення усього 14 %. За цих умов електоральні демократії нараховують 60 країн із часткою 19 % населення. Авторитаризація захопила 25 країн світу і 34 % населення, а кількість країн, які демократизуються зменшилася майже удвічі до 16, що складає усього 4 % від населення світу [5, с. 6]. Одним з проявів такої тенденції стало перетворення найбільшої, за густотою населення, демократії – Індії – в електоральну авторитарію [5, с. 9]. У багатьох країнах реєструється посилення загрози свободі слова та ЗМІ, репресії проти громадянського суспільства, але поряд з цим відзначається зростання продемократичних протестів і безпрецедентна мобілізація демократичних сил у відповідь на поглиблення авторитаризації [5, с. 7].

Незважаючи на відмінності у реагуванні країн світу на небезпеку, яка пов'язана з коронавірусною інфекцією, можна виокремити схожі граничні позиції. Одна група демонструє авторитарну реакцію і спрямована на обмеження політичних свобод заради боротьби з коронавірусом, усунення його поширення. Радикальним прикладом і, на жаль не єдиним, у використанні коронавірусу для обмеження свобод громадян є президент Філіппін Родріго Дутерте, який наказав армії і поліції

відкривати вогонь на ураження по всіх порушниках порядку під час карантинних обмежень через коронавірус [2]. У такий спосіб влада намагається уповільнити поширення інфекції та врятувати слабку систему охорони здоров'я від перенавантаження. Інша група наполягає на приматі раціонального економічного інтересу, що стосується, зокрема, і ризиків для здоров'я та життя людей. Приміром, найвідоміший зі скептиків в Африці щодо загрози коронавірусної інфекції президент Танзанії Джон Магуфулі закликав боротися з ним молитвами і стверджував, що «коронавірус – це диявол» [1]. Президент Бразилії Жаїр Болсонару постійно висміює карантин та заходи, вжиті урядами інших країн для боротьби з поширенням коронавірусу [3].

Очевидно, що використання демократичними режимами традиційно авторитарних тактик створює ризики для «виживання» демократичних норм та управління. Якщо раніше встановлення авторитарного правління відбувалося переважно внаслідок чи то державного або військового перевороту, чи то зовнішнього вторгнення, то нинішній відступ від демократичних норм відбувається у форматі демократичної влади як демократичні зміни законодавства, тобто під прикриттям легальних способів та інструментів. На думку респондентів із різних країн, пандемія це привід для і без того репресивного уряду, щоб зробити те, що він планував зробити, але не міг, і найбільш тривожним є ухвалення законів, що обмежують свободу, водночас претендуючи на обмеження поширення вірусу [12]. Наводяться дані, що майже у 79 країнах світу [8] відкладено вибори, у 158 – запроваджено нові обмеження на протести [12], застосовуються силові методи задля підтримки карантинних обмежень. Себто, політики, використовуючи букву закону, усувають його дух. Відмінною рисою неоавтократів стає поетапна, крок за кроком концентрація влади в своїх руках. Вони легітимують її власним статусом – «виразник волі народу», оскільки саме їм відомо, чого хоче народ. Безпосереднім наслідком такої прихованої узурпації влади є згортання демократії. Послідовно, використовуючи легальні інструменти, які знаходяться в розпорядженні, урізаються чи навіть скасовуються «через недоцільність» ліберальні свободи, ліквідується політична опозиція, свобода ЗМІ, обмежується простір громадянського суспільства, підривається автономія органів управління виборами тощо. У такий спосіб, послаблюючи демократичні інститути, норми, завдяки яким неоавтократи прийшли до влади, просуваються альтернативні системи авторитарного правління. Водночас зберігаючи формально-демократичний фасад, неоавтократи дозволяють політичним опонентам брати участь у виборах, хоча вони дуже рідко перемагають. Загалом, такі політичні лідери

схильні досить «легко» ставитися до формальних обмежень влади, приміром, до граничних термінів безперервного перебування при владі. Вони готові залишатися у владі й після закінчення усіх строків правління, виправдовуючись волею народу.

Такий процес автократизації є особливо загрозливим, оскільки демократії можуть втрачати свої важливі риси ще задовго до повного розпаду. Демократична рецесія та цезура стає модальною тактикою, лідер та посадові особи отримують доступ до влади на законних підставах, а потім поступово, проте суттєво, підривають демократичні норми, гальмують їхню дію, чим порушують функціонування демократичних інститутів, водночас не відмінюючи ключових з них. За таких обставин протидіяти авторитарним тенденціям особливо складно. Насамперед, це пов'язано з тим, що багато перехідних, недемократичних режимів мають дуже широкий спектр проявів: від закритих автократій до електоральних режимів з різною мірою близькості до демократії, для яких у тому чи іншому ступені властиві риси демократичного режиму. Натомість поступовий перехід до електорального авторитаризму складніше виявити, ніж явне порушення демократичних стандартів, а тому і менше можливостей для внутрішньої і міжнародної опозиції. Отже, поступовість, послідовність, латентність та гнучкість становлять прикметну особливість актуального процесу автократизації, що зумовлює розширення його спектру. Якщо поворот у бік автократизації буде тривати і у посткоронавірусному світі, то можливі зміни й наявних норм взаємодії між державами. Зокрема заміна таких ліберальних принципів як відкритість, слідування правилам та індивідуальні права на авторитарні: секретність, свавілля, державна влада.

Більшість дослідників відмічає, що можливості політичних дій обмежуються структурними умовами. Завадою демократичному розвитку на тлі затяжної коронавірусної кризи стають такі чинники.

По-перше, «кумівський капіталізм» («клановий капіталізм», «олігархічний капіталізм»), різновид капіталістичної економіки, у якому замість принципу особистої ефективності використовується принцип ефективності клану [4, с. 85]; за якого стосунки між політичним класом та бізнес класом домінують у формуванні політики, а держава використовується для підтримки прихильників правлячої кліки [14, с. 2-3]. Кумівський капіталізм підриває як демократію, так і здатність до управління. Вибори за таких умов перетворюються у напружену боротьбу між кланами. Величезні суми грошей вкладаються у компанії просування кандидатів та дискредитацію їхніх суперників. У такий спосіб економічно панівний клас, купуючи за гроші кандидатів та владу, закріплює свій

контроль. Водночас правлячий клас деградує і навіть за умов демократичних виборів не має з кого обирати. Як наслідок, більшість громадян сприймає вибори як засіб доступу певного клану до влади та багатства, а не як представництво інтересів та вираз суспільної волі, чим і обумовлено поширення абсентеїзму – відмови від участі у виборчому процесі.

По-друге, демократичний регрес, до проявів якого належить дискредитація інституту виборів; утиски ліберальних прав на свободу слова, ЗМІ, що зменшує можливості політичної опозиції критикувати уряд та пропонувати альтернативи, притягувати його до відповідальності; послаблення верховенства права, незалежності судової влади; заперечення легітимності політичних опонентів, їх переслідування; політичну поляризацію; використання демократичної риторики як відволікання від антидемократичних практик, зростання популістських настроїв; посилення виконавчої влади; посилення економічної нерівності тощо.

По-третє, етнонаціоналізм як форма націоналізму, в якому нація визначається з точки зору етнічної приналежності. За відсутності академічно сталої дефініції, зазвичай описується як усвідомлення певною спільнотою власної ідентичності на основі спільної історії, мови, релігії, культури, території тощо. Етнічний націоналізм спирається на наративи загального походження, а не відданості громадянським ідеалам та культурним традиціям. Його радикальні форми, зокрема шовінізм, ксенофобія, расизм та інші, роблять акцент на домінуванні однієї національності над іншими, що спричиняє розпалювання міжнаціональної ворожнечі, етнічної дискримінації тощо. Багато проявів крайніх форм етнонаціоналізму зараховують до міжнародних правопорушень.

По-четверте, культурний консерватизм у значенні консервативної позиції в культурних війнах. Під час культурних війн, які розгорнулися у другій половині минулого століття, були поставлені під сумнів фундаментальні уявлення про роль релігії в суспільстві, що є справедливість, що пристойно тощо. З часом конфлікт розширився і охопив широкий діапазон проблем, від церковно-державних до так званої « нової етики». І якщо до 90-х років минулого століття політика була засобом, яким вирішувалися спірні культурні проблеми, то сьогодні політики переважно підживлюються розбіжностями з цих питань. Як наслідок, відбувається поляризація суспільства, політична чи електоральна мобілізація груп здійснюється на основі цінностей, які вони вважають органічними для себе (хоча ці цінності можуть конструюватися ЗМІ, або політиками). Через таке посилення внутрішньої групової лояльності та взаємодії, взаємоповага і терпимість до інших груп, політичних опонентів чи антагоністичних таборів, посту-

пається місцем недовіри та ворожнечі. Кожна зі сторін починає розглядати іншу як екзистенційну загрозу, що напружує й підриває повагу до демократичних норм і правил. Тому деякою мірою можна вважати, що культурні війни прийшли на зміну ідеологічному протистоянню часів холодної війни. Утім зрозуміло, що суперечки, приміром, з приводу прав груп меншин не мають масштабів конфронтації тих часів, але безперечно це ключові сучасні конфлікти.

По-п'яте, політичний мачизм. Термін мачизм походить з іспанської тачо «мачо», що буквально перекладається як самець, але значення зі сфери зоології вживається у більш широкому значенні й означає чоловіка, чії дії обумовлені презирством стосовно смерті (як своєї, так і чужої), небезпекою, агресивністю, демонстративною брутальністю, мужністю, самоствердженням. У політиці це образ сильного і рішучого лідера, який вирішує найскладніші проблеми, але водночас зберігає емоційну виваженість, присутність духу, надійний, на нього можна покластися. Такий мачо з фіксацією на образі крутого хлопця, хизуванні «традиційними» ознаками маскулітності є важливим у конструюванні ефективного лідера авторитарного типу. Мачизм і тривале правління – це два важливих аспекти *caudillio* – вождя, сильного, харизматичного диктатора, починаючи від Мао Цзедуна в Китаї і Беніто Муссоліні в Італії і до Фіделя Кастро, Аугусто Піночета в Латинській Америці. Тривалі диктатури двадцятого століття, здавалося б відійшли в минуле, проте мачизм повертається у політику, авторитарні лідери такого типу, зі своїми індивідуальними відмінностями, знову присутні на світовому політичному просторі [10]. Приміром, Танзанія, яка втомилася від корупції, обрала своїм лідером Джона Магуфулі. Він почав «наводити порядок» в країні, проводити антикорупційну політику, за що люди вітали його і називали «Бульдозером». Почали проводитися й економічні реформи, було збільшено обсяги виробництва електроенергії, інвестицій у великі інфраструктурні проекти, але водночас громадянське суспільство, політичні партії, ЗМІ стикалися з різними формами придушення, через що зміни, які почали відбуватися, шкодили демократії. Токсична форма маскулітності яскраво проявилася в реакції Магуфулі на загрозу коронавірусної інфекції, що, на думку багатьох аналітиків, і визначає його політичну спадщину.

Як бачимо, перелічені політичні орієнтації та ідеологічні настанови породжують у суспільстві відчуття несправедливості, правового нігілізму, особливо у групах меншин. Опора на політичних лідерів типу «мачо» загрожує зловживанню силою

та владою, робить передачу влади потенційно насильницьким шляхом. Особливо загрозливою стає мобілізація політичних ресурсів у культурних війнах, оскільки створює відчуття боротьби, коли переможець отримує все, зокрема і контроль над майбутнім держави.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У підсумку варто зазначити, що на тлі пандемії COVID-19 тенденції до автократизації посилилися. Найбільш поширеним режимом у світі, після закінчення холодної війни, залишається електоральна автократія. Нині країни, в яких спостерігається погіршення демократичних показників, перевищують кількість країн в яких відбувається їхнє покращення. На відміну від минулих історичних прецедентів автократизація відбувається латентно і поступово, переважно без змін формальних правил. Такий процес автократизації є особливо загрозливим, оскільки демократії можуть втрачати свої важливі риси, певним чином, ще задовго до свого повного розпаду.

Найпоширенішими проявами відступу від демократії у більшості країн світу стали обмеження свободи слова та ЗМІ, репресії проти громадянського суспільства. Збільшилися випадки політичного зловживання силою чи владою. Зросла підтримки авторитарних лідерів у неповних демократіях.

Використовуючи медичну метафору авторитаризація стає «вірусом», який вражає не лише країни з перехідними чи гібридними режимами, а й усталені демократії, але перебіг «хвороби» в кожній країні різниться залежно від віку, історії «захворювання» та «спадкових» чинників. Прояви такої «хвороби», як кумівський капіталізм, демократичний регрес, етнонаціоналізм, культурні війни та політичний мачизм, що представляють типові авторитарні практики, є особливо загрозливими, оскільки наполегливо і поступово руйнують демократію.

Демократія буде вітальною і затребуваною доти, доки вона залишатиметься гнучкою, адаптивною та відкритою системою. Порушення цього балансу призведе до її згорання та виродження, а це за нинішніх обставин цілком реальна перспектива як на Заході, так і за його межами.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у проведенні порівняльного аналізу процесів демократизації та автократизації в контексті коронавірусної кризи. Виявлення глибини автократизації та її особливостей допоможе зрозуміти нові авторитарні практики, розкрити сучасні загрози для демократії та дозволить з'ясувати способи їх усунення, а отже оцінити й майбутнє світового ліберального політичного порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зниклий президент Танзанії помер на тлі чуток про його зараження COVID-19. *BBC News*. 2021. 18 берез. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-56440209>
2. Коронавірус: президент Філіппін дозволив стріляти по порушниках карантину. *Радіо Свобода*. 2020. 02. квіт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-duterte-coronavirus/30525974.html>
3. Президент Бразилії сказав громадянам «припинити скиглити» на тлі зростання смертності від коронавірусу. *LB.ua*. 2021. 05 берез. URL: https://lb.ua/world/2021/03/05/479211_prezident_brazilii_skazav.html
4. Тертичний О. О., Бородавка О. А. Кумівський капіталізм як явище сучасної економіки України. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 51. С. 84 -88.
5. Alizada N., Cole R., Gastaldi L., Grahn S., Hellmeier S., Kolvain P., Lachapeiie J., Lührmann A., Maerz S. F., Pillai S., Lindberg S. I. Autocratization Turns Viral. *Democracy Repot 2021*. University of Gothenburg: V-Dem Institute. 2021. 52 p.
6. Democracy Index 2020: In sickness and in health? *The Economist*. A Report by the Economist Intelligence Unit. The Economist Intelligence Unit Limited 2021. 75 p.
7. Desilver D. Despite global concerns about democracy, more than half of countries are democratic. *Pew Research Center*. 2019. May 14. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/05/14/more-than-half-of-countries-are-democratic/>
8. Global overview of COVID-19: Impact on elections. *News & Media*. 2021. January 12. URL: <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections>
9. Global State of Democracy Report 2021. Building Resilience in a Pandemic Era. *International IDEA*. URL: <https://www.idea.int/gsod/global-report>
10. Guillermprieto A. The Return of Macho Politics. *The New Yorker*. 2021. February 24. URL: <https://www.newyorker.com/news/news-desk/the-return-of-macho-politics>
11. Lührmann A., Tannenberg M., Lindberg S. I. Regime of the World (RoW): Opening New Avenues for the Comparative Study of Political Regimes. *Politics and Governance*. 2018. V. 6, Issue 1. P. 60 – 77.
12. New Report: Democracy under Lockdown – The Impact of COVID-19 on Global Freedom. *Press Release*. 2020/ October 2. URL: <https://freedomhouse.org/article/new-report-democracy-under-lockdown-impact-covid-19-global-freedom>
13. Repucci S., Slipowitz A. *Democracy under Siege*. Freedom House. 2021. 34 p.
14. Sharafutdinova G. Political Consequences of Crony Capitalism Inside Russe. *Notr Dame, Ind: University of Notre Dame Press*. 2011. 279 p. URL: <https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections>